

УДК 378.015.312:159.947.23-057.875

СЕРГІЙ НОВІК

ЮЛІЯ ЗАЙЦЕВА

ЄВГЕНІЯ ШАПОВАЛ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ОСОБИСТІСНА ОСНОВА САМОМЕНЕДЖМЕНТУ СУЧАСНОГО СТУДЕНТА ПЕДАГОГІЧНОГО ЗВО

Аналізуються вимоги до професійної підготовки сучасного вчителя Нової української школи та умови, в яких вона відбувається. Обґрунтовується роль самоменеджменту в процесі професійного навчання. Висвітлюється сутність та роль відповідальності як особистісної характеристики, що зумовлює продуктивність навчальної діяльності у вищій школі.

Ключові слова: студент педагогічного ЗВО, майбутній педагог, Нова українська школа, особистість, самовиховання, самоменеджмент, відповідальність

Постановка проблеми. Сучасна освіта характеризується назрілими потребами щодо здійснення реформ, здатних підняти її до європейського рівня, а отже – змінити чимало умов, у яких нині відбувається освітній процес, забезпечити його результативність як у навчальному, так і у виховному аспекті. В руслі цих проблем концепція Нової української школи виступає орієнтиром не лише для загальноосвітніх закладів, а й для ЗВО – насамперед, педагогічних, що мають уже сьогодні випускати вчителів, спроможних відповідати заданим нею параметрам, що ставить перед науково-педагогічними працівниками відповідні завдання.

«Потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. саме таких повинна готувати середня школа України», – декларується в Концепції. Увагу привертає апелювання до відповідальності – особистісної характеристики, що визначає у освітньому процесі не лише вагомий виховний результат, але водночас і засіб успішного його здійснення для кожного суб'єкта – не лише того, хто навчається, а й того, хто навчає. Підготовка вчителя, здатного взаємодіяти з учнями на засадах відповідальності, актуалізується також специфікою організації навчання в сучасних ЗВО, де значна частина освоєння навчальних дисциплін припадає на самостійну роботу. Водночас відповідальність є предметом розгляду чималої кількості науковців у різних галузях, оскільки вона виступає однією з присутніх умов вдалої суспільної адаптації та успіху людини і запобігання кризам у особистому та професійному житті.

Аналіз досліджень і публікацій. Педагогічна теорія відповідальності має в своїй основі праці А. Алфьорова, В. Коротова, А. Макаренка, В. Сухомлинського. У психології відповідальність трактують як елемент свідомості особистості (А. Плахотний), форму самосвідомості та саморегуляції (З. Васильєва), системну властивість особистості (А. Крупнов, Н. Промашкова), вольову якість особистості (Т. Василевська), форму активності особистості (К. Абульханова-Славська, М. Козяр), як смисловий принцип мотиваційної регуляції поведінки особистості (М.Савчин) тощо. Виховання відповідальності в учнів загальноосвітніх закладів знайшло досить широке відображення у педагогіці (М. Єрохіна, В. Тернопільська, М. Левківський, О. Сухомлинська, В. Оржехівська та ін.). Цікавить ця проблема і дослідників у галузі вищої освіти, які, переважно, розробляють загальні питання виховання відповідального ставлення студентів до власної діяльності, житеорганізації та до реалій суспільного життя (С. Вітвицька, І. Ратинська, О. Пономарьов, Т. Потапчук, О. Романовський, Н. Середа, М. Чеботарьов, І. Чистовська та ін.) Проте **метою** нашого дослідження є з'ясування ролі відповідальності саме для здобувачів педагогічної освіти в контексті їхнього особистісно-професійного становлення.

Виклад основного матеріалу. Поняття відповідальності студента в процесі навчання обговорюється дослідниками, зазвичай, у двох ракурсах: щодо виконання ним своїх обов'язків (юридично, морально чи іншим чином унормованих) та наслідків, які несе за собою їхнє невиконання, а також щодо системи особистісних якостей, які забезпечують виконання цих обов'язків. У першому ракурсі відповідальність розглядається як засіб забезпечення суспільно корисної самореалізації, що передбачає внутрішнє прийняття і стабільне дотримання нормативуючих приписів поведінки в тих чи інших ситуаціях. У другому – вона виступає як сукупність саморегулятивних чинників, що зумовлює розуміння і дотримання людиною певної повинності, обов'язку і, фактично, забезпечує особистісне підґрунтя не суперечливої щодо актуальних норм і приписів поведінки.

Обов'язок як свідомий акт-необхідність людини стосується не лише її самої, а й інших людей. У цьому й полягає сутність відповідальності. Людина діє на основі глибокого усвідомлення прийнятої або самостійно поставленої перед собою мети. Зазвичай, вона має бути відповідальною не тільки за щось, а й перед кимось, за когось. Тому відповідальність постає у структурі особистості однією з провідних цінностей, характеризує її соціально-моральну зрілість. Для зрілої особистості соціальні вимоги і моральні приписи є внутрішніми регуляторами діяльності і поведінки, вона готова свідомо відповідати за ці види активності.

Аналізуючи традиційні вимоги до вчителя, які визначають зміст його професійної діяльності, бачимо їхнє значне різноманіття та універсальність. Як зазначають В. Нагорна та А. Дану, професійно важливі якості вчителя – це «гуманістична, професійно-педагогічна та пізнавальна спрямованість, педагогічне мислення, педагогічна рефлексія, педагогічний такт, педагогічна увага і цілий спектр педагогічних здібностей (дидактичні, академічні, перцептивні, організаторські, авторитарні, комунікативні, конструктивні й ін.). Вказані вимоги є типовими для представників педагогічної професії незалежно від фаху» (Нагорна & Дану, 2017).

Учитель, педагог завжди залишається для учнів особистістю-посередником між вузьким (сім'я) та широким соціальним оточенням, і ця роль його практично незамінна. Як стверджує І. Жмайло, «для дитини батьки та вчитель – носії різного соціального досвіду. Батьки проявляють узагальнений життєвий (вітагенний) досвід, який включає досвід попередніх поколінь сім'ї; вони створюють простір особистого життя дитини. Вчитель втілює духовний досвід людства, досягнення культури, науки і організує соціальне життя дитини в зовнішньому (відносно сім'ї) середовищі» (Жмайло, 2013). Разом із тим, підкреслює дослідниця, «школа діє як інститут вторинної соціалізації. І справа не в тому, що вона пізніше «підключається» до процесу соціалізації, скільки у створенні для дитини іншого соціального контексту з більшим, ніж в сім'ї, набором моделей ідентифікації, але з меншою емоційною та особистісною значущістю» (там само). І подолання порогу значущості, про який говорить дослідниця, підвищення впливовості школи та вчителя як конкретної особистості значною мірою залежить від нього самого, його професійної майстерності.

Вивчення актуальних вимог, що висуваються до професіоналізму вчителя впродовж останніх двох десятиліть, дозволило Н. Бодруг сформулювати такий їхній перелік:

- забезпечення результативності та якості своєї діяльності;
- гармонізація науково-предметних і світоглядно-методологічних, дидактичних, психологічних знань;
- оволодіння сучасним інструментарієм вивчення особистості дитини;
- уміння організувати навчальний процес як педагогічну взаємодію, спрямовану на розвиток особистості, її підготовку до вирішення завдань життєтворчості;
- оволодіння культурою і загальнолюдськими цінностями;
- прилучення до перспективних моделей педагогічного досвіду і набуття власного у різноманітній практиці;
- здатність до творчого пошуку, саморозвитку;
- засвоєння та впровадження нових інформаційних технологій;
- конкурентоспроможність на ринку праці;
- високі моральні якості (Бодруг, 2011).

У цьому переліку відповідальність, за логікою, має відноситися до останнього пункту. Проте, розглядаючи її як основу само менеджменту сучасного педагога, можемо простежити, яким чином вона стосується переважно більшості професійних вимог, і насамперед – у процесі підготовки до педагогічної діяльності. Тут ми приймаємо точку зору Н. Желазької (2010), що говорить, зокрема, про професійну відповідальність як одну з детермінант кар'єрного зростання особистості. Дослідниця стверджує, що професійна відповідальність є вельми значущою в цьому аспекті, охоплюючи процеси професійного прогнозування, цілепокладання, формування життєвих і професійних планів у найближчому та віддаленому майбутньому, сприяє формуванню мотиваційно-ціннісної позиції, розвитку вольових якостей.

Дійсно, забезпечення результативності та якості своєї діяльності, що беззаперечно мають характеризувати сучасного педагога, реальні лише в умовах, коли вчитель ще на етапі професійної підготовки виступає самоврядною, цілеспрямованою особистістю, що чітко усвідомлює поставлені перед ним завдання і має достатню волю, аби активізуватися для їхнього виконання. Така комплексна якість, детермінована відповідальністю, може розглядатися як здатність до продуктивного самоменеджменту в навчальній та професійній діяльності.

В. Іщенко позиціонує педагогічний самоменеджмент як багаторівневий процес самодіяльності особистості, що «характеризується усвідомленим і раціональним управлінням власним життям і творчим саморозвитком. Це – цілеспрямоване і послідовне оволодіння навичками самоуправління, самоорганізації, саморегуляції, самовиховання з метою неперервного саморозвитку і самореалізації у професійній діяльності» (Іщенко, 2017, с. 121). Такий саморозвиток не може починатися вже після завершення професійної підготовки, його засади саме нею й закладаються, а самореалізація майбутнього педагога повинна стати невід'ємним складником дидактичного процесу в ЗВО. В ідеалі, система професійної освіти повинна найвищою мірою покладатися саме на здатність майбутнього фахівця до самоменеджменту, який, з одного боку, зорієнтований на власну продуктивну життєтворчість, а з іншого – усвідомлює цінність і значущість освітньої системи, продуктом якої він є як майбутній професіонал, і підтримує її ефективне функціонування шляхом власної відповідальної діяльності. Частково це так і є, проте більшість викладачів все ж згодні з сумним фактом, що авторитарні елементи управління діяльністю студентів на сьогодні повністю виключати не можна.

Отже, відповідальність як особистісна риса студента знаходить свій вияв у здатності ставити і досягати цілі, що визначають позитивну динаміку процесу професіоналізації. На перший погляд, вибір молодою людиною майбутньої професії вже є найістотношою передумовою для того, щоб такі дії відбувалися. Проте аналіз перебігу і результатів навчального процесу показує, що цього явно недостатньо і

виховання відповідальності як один з орієнтирів педагогічних зусиль викладача залишається актуальним. На це є ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин.

Успішне виховання відповідальності студентів І. Ратинська (2015) пов'язує із сукупністю певних умов, які передбачають: по-перше, забезпечення високого рівня розвитку відповідальності самого науково-педагогічного складу, керівництва вищих навчальних закладів і всієї системи освіти; по-друге, розроблення методологічних засад та ефективного теоретичного й навчально-методичного забезпечення завдань із прищеплення студентам почуття відповідальності та його розвитку; по-третє, визначення відповідальності нормою суспільного життя і всіх видів спільної діяльності людей, суворе засудження будь-яких відхилень від встановлених моральних, правових, технологічних та інших норм і правил. При цьому, стверджує вона, узагальнюючи думки інших дослідників, поняття відповідальності має трансформуватися з елемента бажання особистісних якостей людини в одну з найважливіших, базових категорій педагогіки і визначати одне з основних завдань системи освіти поряд із навчанням, вихованням, соціалізацією й особистісним розвитком студента.

Щодо суб'єктивного аспекту виховання у майбутнього фахівця відповідальності цікавою є думка І. Чистовської (2009), яка розглядає відповідальність як основу того, що особистість усвідомлює свої вчинки згідно з логікою подій, передбачає їхні наслідки і вплив на саму себе та інших людей, приймає рішення, що запобігають негативним результатам як для неї самої, так і для інших. Почуття відповідальності, з точки зору дослідниці, може виступати в двох формах: позитивній, що проявляється почуттям власної гідності, реального впливу на події, що відбуваються, шанобливого ставлення до оточуючих, та негативній, для якої характерні тривожність, невпевненість у собі, своїх знаннях і вміннях, побоювання зіпсувати справу. Негативна форма неодноразово спостерігалася нами у студентів, що мають яскраво виражені риси меланхолійного темпераменту, і, хоча зазвичай вони дуже прагнуть бути у своїй справі бездоганними, але саме ці риси стають на заваді доречного самовираження, гасять продуктивну активність, заважають брати участь у діяльності, що може бути критично оцінена, і, як наслідок, такі студенти досить повільно і неефективно напружують здатність до успішних практичних дій, навіть володіючи, при цьому, достатніми теоретичними знаннями.

У ході індивідуальних співбесід вимальовується досить чітка картина: такі студенти усвідомлюють необхідність більш активного самовияву, відчувають потребу вправлятися в комунікації, проте воліють краще болісно пережити свою неспівмірність, ніж, як їм здається, стати об'єктом критики та несхвального ставлення. Тож негативна форма відповідальності (вважаємо, що її можна назвати неадекватною відповідальністю) може розглядатися як гальмівний фактор саморозвитку майбутнього вчителя, і боротьба з нею бачиться, насамперед, у створенні передумов для освоєння молодою людиною більш об'єктивних і адекватних способів реагування на ситуацію, що вимагає активності, саморозкриття, демонстрації переваг своєї особистості, які сприяють позитивному вирішенню ситуації.

Надмірне завищення рівня домагань і, разом із тим, недооцінка своїх можливостей, а також переоцінка значущості думки тих, хто поруч, пов'язане не тільки із специфікою темпераменту студента, а й втілює специфіку того виховного середовища, яке було найбільш значущим для колишньої дитини чи підлітка. Нерідко маємо справу з похибкою педагогічної позиції батьків чи вчителів, що свідомо чи підсвідомо сформували в нього «синдром відмінника» – риси перфекціонізму. І хоча, на перший погляд, перфекціонізм здатен постійно стимулювати особистісний розвиток, проте він не передбачає актуалізації одного з його основних компонентів – відчуття задоволеності отриманим результатом, здатності «закрити» досягнутий мету і поставити нову. Педагог, що не володіє цими якостями, не лише сам втрачає здатність до адекватного самоменеджменту, а й не в змозі успішно сформувати його засади у своїх вихованців.

Алгоритм коригування відповідальності майбутнього вчителя як основи його професійного самоменеджменту може спиратися на цитоване вище дослідження Н. Желасівської (2010), тобто торкатися процесів професійного прогнозування, цілепокладання, формування життєвих і професійних планів у найближчому та віддаленому майбутньому. Дієвим засобом вирішення окресленої проблеми бачимо розробку кожним студентом своєї «маршрутної карти» при вивченні навчальної дисципліни, що враховувала б перелічені процеси у її змістовому полі. Завдання викладача – допомогти студентові в створенні такої карти, включивши її до завдань самостійної роботи, приділяючи найбільше уваги тим, хто відзначається неадекватною відповідальністю і домагаючись не лише позитивних результатів у навчанні, а й більш об'єктивного сприйняття студентом себе як особистості, майбутнього професіонала.

Висновки. Таким чином, важливе завдання викладача педагогічного ЗВО – не лише виховання відповідальності в майбутнього вчителя, а й її коригування відповідно до наявних прогалин. Для успішного професійного самоменеджменту необхідна саме адекватна відповідальність, яка не базується на ідеалізації світу чи себе самого, дозволяє об'єктивно оцінювати ситуацію і свою роль у ній, шукати шляхи до взаємодії і співробітництва.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в психолого-педагогічному та методичному обґрунтуванні засобів діагностики рівня сформованості відповідальності майбутнього вчителя та більш детальна розробка способів її корекції в освітньому процесі.

Список використаних джерел

- Бодруг, Н. (2011) Роль педагогічної майстерності вчителя в умовах реалізації Болонського процесу. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, 4 (Ч. 1), 292-297.

- Желаевская, Н. Ф. (2010) *Профессиональная ответственность личности как детерминанта карьерного продвижения* (Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.01). Сочи.
- Жмайло, І. (2013) Соціальна ситуація розвитку сучасних підлітків. *Вісник післядипломної освіти*. Вип. 9(2), 143-150.
- Іщенко, В. І. (2017) Розвиток професійного іміджу молодого учителя на основі самоменеджменту. *Витоки педагогічної майстерності*, 20, 120-124.
- Нагорна, Н.В., Дану, А.А. (2017) *Основні вимоги до сучасного вчителя біології*. [Ел. ресурс]. – Реж. доступу http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/19310/1/Nagorna_Danu.p
- Ратинська, І. В. (2015) *Виховання відповідальності студентів як наукова проблема*. [Ел. ресурс]. – Реж. доступу [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2015_19\(2\)_19.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2015_19(2)_19.pdf)
- Чистовська, І. П. (2009) *Формування відповідальної поведінки студентів вищих навчальних закладів засобами педагогічної технології* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/36_Chistovska.pdf.

References

- Bodruh, N. (2011) Rol pedahohichnoi maisternosti vchytelia v umovakh realizatsii Bolonskoho protsesu. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 4 (Ch. 1), 292-297.
- Zhelaevskaia, N. F. (2010) *Professyonalnaia otvetstvennost lychnosti kak deternynanta karernoho prodvyzheniya* (avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: 19.00.01) Sochy.
- Zhmailo, I. (2013) Sotsialna sytuatsiia rozvytku suchasnykh pidlitkiv. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity*. Vyp. 9(2), 143-150.
- Ishchenko, V. I. (2017) Rozvytok profesiinoho imidzhu molodoho uchytelia na osnovi samo menedzhmentu. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 20, 120-124
- Nahorna, N.V., Danu, A.A. (2017) *Osnovni vymohy do suchasnoho vchytelia biolohii*. [El. resurs]. – Rezh. dostupu http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/19310/1/Nagorna_Danu.p
- Ratynska, I. V. (2015) *Vykhovannia vidpovidalnosti studentiv yak naukova problema*. [El. resurs]. – Rezh. dostupu [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2015_19\(2\)_19.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tmpvd_2015_19(2)_19.pdf)
- Chystovska, I. P. (2009) *Formuvannia vidpovidalnoi povedinky studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv zasobamy pedahohichnoi tekhnolohii* [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://novyn.kpi.ua/2009-3-2/36_Chistovska.pdf.

NOVIK S., ZAYTSEVA YU., SHAPOVAL YE.

Poltava V. G. Korolenko national pedagogical University, Ukraine

RESPONSIBILITY AS A PERSONAL BASIS OF SELF-MANAGEMENT OF A MODERN STUDENT OF A PEDAGOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTION

The requirements for the training of the modern teacher of the New Ukrainian school and the conditions in which it takes place are analyzed. The role of self-management in the process of vocational training of the future teacher of the New Ukrainian school is substantiated. The essence and role of responsibility as a personal characteristic, which determines the performance of educational activity at a higher school, is analyzed, its risks are analyzed in case of inadequate formation. The algorithm of adjustment of the responsibility of the future teacher as the basis of his professional self-management, which concerns the processes of professional forecasting, goal-setting, the formation of life and professional plans in the near and distant future, is proposed. As a means of solving this problem, it is suggested that each student develops a kind of "route map" in the study of a discipline, where the student determines the individual goals of its development and, with the help of a teacher, gives them an estimate when they are achieved. The task of the teacher is to help the student to create such a map, including it in the tasks of independent work, paying the greatest attention to those who are marked by inadequate responsibility and seeking not only positive results in teaching, but also more objective perception of the student himself as a personality, future professional.

Key words: *student of a pedagogical educational institution, future teacher, New Ukrainian school, personality, education, self-education, self-management, responsibility*

Стаття надійшла до редакції 04.09.2018 р.